

Les relacions entre els bisbes i l'Estat a la Catalunya de la Il·lustració

Joan Bada i Elias

Universitat de Barcelona. Departament d'Història Moderna
Baldiri Reixac, s/n. 08028 Barcelona

Resum

En el marc general de canvi que van experimentar les relacions entre l'Església i l'Estat al final del sis-cents, s'analitza el cas català a partir de les mesures preses després de l'entronització hispànica dels Borbons: el *pedimento* de Macanaz, els concordats o la política de nomenament de bisbes. Les personalitats que van ocupar les seus catalanes a la segona meitat del segle XVIII reflecteixen una peculiar barreja d'il·lustració i regalisme.

Paraules clau: monarquia borbònica, Espanya, Il·lustració, regalisme, segle XVIII.

Resumen. *Las relaciones entre los obispos i el Estado en la Cataluña de la Ilustración*

Dentro del marco general de cambio que experimentaron las relaciones entre la Iglesia y el Estado a finales del seiscientos, el caso catalán es analizado a partir de las medidas que se llevaron a cabo tras la entronización de los Borbones en España: el *pedimento* de Macanaz, los concordatos o la política de nombramiento de obispos. Las personalidades que cubrieron las sedes catalanas durante la segunda mitad del XVIII constituyen una particular mezcla de ilustración y de regalismo.

Palabras clave: monarquía borbónica, España, Ilustración, regalismo, siglo XVIII.

Abstract. *The Relationship between bishops and State in Catalonia during the Eighteenth Century*

The author analyses the relationship between the bishops that exercised their pastoral duties in Catalonia and the Spanish Government during the eighteenth century.

Key words: Catalan bishops, Spanish Government, regalism, Bourbons, eighteenth century.

Sumari

Introducció	Acords i desacords entre reis i bisbes
Els precedents	Conclusions

Introducció

a) Preil·lustració i Il·lustració

Enric Moreu-Rey escrivia l'any 1966 que «el fet religiós constitueix la primera de les dues o tres peculiaritats que separen la Il·lustració peninsular del model europeu»¹. Gairebé una dècada més tard Miquel Batllori convertia la intuïció de Moreu-Rey en una qüestió històrica en plantejar si és possible parlar d'una cultura religiosa i eclesiàstica del segle XVIII que entri en el concepte general de cultura de la Il·lustració; el conflicte rau en el fet que la Il·lustració, en sentit ple, inclou o duu vers el racionalisme pur, el deisme i el materialisme²; a partir d'aquest plantejament Batllori distingeix la Il·lustració de la Preil·lustració, no pas entesa en un sentit cronològic sinó ideològic. La Preil·lustració recerca la novetat aplicada a la ciència, a la filosofia, a la crítica i vol aplicar-la a la vida de l'Església i de la societat política, cosa que equival a ésser tendencialment reformista. Com explicaré a la segona part, les relacions entre els bisbes de Catalunya i la Monarquia van treballar fàcilment i de conjunt en aquest ampli camp reformista; els problemes es van presentar més en el camp de la conjunció entre el regalisme borbònic i l'episcopalisme d'alguns dels bisbes, que no volien sotmetre's a la Corona en aspectes que consideraven exclusius del seu caràcter episcopal, en la reanimació dels quals es trobaven equidistants de Roma i de Madrid. Miquel Batllori va marcar la pauta sobre aquest punt sobretot pel que fa referència al binomi Il·lustració i Església. Les seves aportacions, ratificades uns anys més tard³, han estat ben recollides per Ramon Corts⁴ i m'hi atenc sobretot en l'afirmació que «els conglobats corrents eclesiàstics reformadors són més propis de la Preil·lustració que de la Il·lustració» i que molts dels seus pensadors s'inclinen vers el tomisme pur, el rigorisme moral i una certa devaluació de la llibertat humana; tot això els situa ben lluny dels principis bàsics i característics de les «Lumières» i de bona part dels autors il·lustrats europeus amb els quals compartiran altres aspectes més pragmàtics que ideològics, amb els que confluiran amb la monarquia reformista borbònica⁵.

Per a la meua aportació en aquest VIII Cicle de Conferències sobre «les relacions entre l'Església i l'Estat durant l'època de la Il·lustració», l'aportació ideològica d'aquesta no és tan important tot i que hi retornaré més tard, però em serveix fonamentalment per a enquadrar el marc cronològic.

1. MOREU-REY, Enric (1966), «El pensament il·lustrat a Catalunya», Barcelona, p. 12-16.
2. BATLLORI, Miquel (1979), «Un problema central del segle XVIII. Il·lustració i Cristianisme», a *A través de la Història i de la Cultura*, Abadia de Montserrat, p. 297-306.
3. BATLLORI, Miquel (1984), «Temes i problemes de la Història Religiosa de Catalunya», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, vol. II, p. 371-379.
4. CORTS, Ramon (1992), *L'arquebisbe Fèlix Amat (1750-1824) i l'última Il·lustració Espanyola*, Barcelona. Malgrat que Amat no sigui bisbe de Catalunya, és bisbe català d'origen i la seva acció es va desenvolupar força a Catalunya i la projecció del seu nebot, Fèlix Torres Amat, és digne de ser notada; vegeu també BARRIO, Julio (1976), *Fèlix Torres Amat (1772-1847). Un Obispo reformador*, Roma.
5. CORTS, Ramon. *L'arquebisbe...*, p. 11-14.

b) Límits cronològics de l'aportació

Tradicionalment els autors han coincidit sempre a assenyalar l'inici del regnat de Carles III (1759) com el començament de la presència del corrent ideològic il·lustrat, però sobretot la implantació del reformisme com a conseqüència pràctica. Malgrat tot, donat el tema de la meua aportació, he de portar més enrere aquesta data i situar-la a l'any 1753, l'any en què es firma el concordat, que de forma definitiva atorga a la Corona el dret de nomenament de gran part del beneficiats eclesiàstics i, entre aquests, dels anomenats beneficis majors o consistorials, és a dir, els bisbes, en reconèixer la «pacífica possessió del Patronat universal» en mans del monarca espanyol.

En la data final es dona en canvi una major diversitat. Segons com, la reacció de l'episcopat espanyol, també del català, davant el decret del ministre Urquijo sobre les dispenses matrimonials (1799), assenyalava un cert punt final de l'acatament de la majoria davant el rei. Malgrat tot no es pot oblidar que el corrent il·lustrat penetra en el segle XIX i empalma, en certa manera, amb alguns dels corrents de l'ampli fenomen que anomenem *liberalisme*. Com tampoc no podem deixar de banda la intervenció de l'episcopat en la guerra del Francès (1808), que serà vista com una guerra a on la religió i el patriotisme hispànic van de bracet. La presència de clergues en les partides armades, les pastorals episcopals —que ja s'havien donat en esclatar la guerra contra la França revolucionària—, la presència de bisbes en les Juntes, tot contribueix a donar un cert to de guerra santa a la guerra contra l'exèrcit de Napoleó, l'hereu de la revolució. La Constitució de Cadis, aprovada el 19 de març de 1812, i molts dels seus decrets comporten el plantejament del control absolut d'aquestes sobre l'Església a partir de la formulació de l'article 12: «la religión de la nación española es y será perpetuamente la católica, apostólica y romana, única verdadera. La nación la protege por leyes sabias y justas, y prohíbe el ejercicio de cualquier otra», aquesta protecció resultaria de vegades ben feixuga⁶.

El precedents

No és fer cap descobriment dir que la postura que l'episcopat dels bisbats catalans pugui tenir en la segona meitat del segle XVIII, ni s'improvisa ni neix del no res. Si això val per a tota societat, la societat eclesiàstica, l'Església, es considera sempre molt deutora del seu passat, de la tradició. Per això em sembla necessari recordar els moments claus que al llarg de la primera meitat del segle XVIII van anar marcant la relació entre Església i Monarquia, que es dona pràcticament a tot Europa en aquest període d'antic règim i que anomenem Església d'Estat, que adquireix formes diverses i també noms diferents: el gal·licanisme a França, que ve a ser com l'*analogatum princeps* del sistema, donat que comença en iniciar-se el govern personal de Lluís XIV (1661) i que en la Declaració del Clergat Gal·licà de l'any 1682, redactada pel bisbe de Meaux i preceptor del Delfí, Jacques Benigne

6. Val a dir que l'Estatut de Baiona, promulgat per Josep I Bonaparte, deia en l'article primer que la religió catòlica era la del Rei i de la Nació «y no se permitirá ninguna otra».

Bossuet⁷, troba la conjunció entre el gal·licanisme d'Estat i el gal·licanisme episcopal, que serà també, com més avall diré, punt de referència per a alguns dels bisbes de Catalunya, i contribuirà a matisar en alguns d'ells la seva adhesió al regalisme dels reis borbònics. En el segle XVIII és quan més floreix aquest sistema: el josefisme i el febronianisme a l'imperi, el regalisme a Espanya, el jurisdiccionalisme en els regnes o estats d'Itàlia seran les formes diverses d'una mateixa voluntat de sotmetre l'Església catòlica a la jurisdicció de la Monarquia com ja es donava des del segle XVI en molts dels països protestants, als quals ara per mimetisme volen seguir els prínceps catòlics. Curiosament serà la Revolució francesa amb la Constitution Civile du Clergé la que aconseguirà allò que havia pretès la Monarquia de l'antic règim: convertir els eclesiàstics en funcionaris de l'Estat. Centrem-nos, però, en el cas hispànic i català.

a) La repressió de Felip V i la llarga controvèrsia del cadastre

El centenari de la implantació de la dinastia borbònica a Espanya ha portat una sèrie de notables estudis sobre la qüestió. Jo mateix hi he contribuït i recullo ara algunes de les meves aportacions⁸.

La repressió felipista també va afectar el clergat en gairebé tots els seus nivells. Preveres seculars i regulars van ser expulsats, sota l'acusació d'austriacistes i per tant de comportament deslleial a la Corona durant la guerra de Successió. Donat que la meua aportació gira entorn de l'episcopat faré alçaprem en aquest camp, sobretot perquè això podrà explicar millor la selecció que farà la Monarquia gràcies al concordat de 1753, selecció que comportarà pràcticament l'exclusió de bisbes nadius del Principat. Basant-se en el fet que els bisbes de Solsona, Francesc Dorda (1710-1716), i de Vic, Manuel de Senjust (1710-1720), i l'arquebisbe de Tarragona, Isidre Bertran (1712-1719), havien estat nomenats a presentació del rei-arxiduc Carles III, van ser deposats i el darrer exiliat com també ho havia estat anteriorment el cardenal-bisbe de Barcelona, Benet de Sala, acusat de desafecte al monarca.

La creació de la Universitat de Cervera pels decrets de l'11 de maig i 17 d'agost de 1717 no solament havia significat la supressió de les universitats de Girona, Lleida, Tarragona, Solsona i Vic, sinó que també havia suprimit la possibilitat que tenien els col·legis dels ordes religiosos, creats la majoria en el segle XVI com a aplicació del decret del concili de Trento, de graduar els seus alumnes. Per això moltes de les universitats van manifestar la seva resistència en les reticències a entregar els béns i les rendes a la nova universitat; entre les quals excel·lí la de Tarragona, de règim eclesiàstic, les rendes de la qual, gràcies a la previsió del seu fundador, el

7. BÉNIGNE BOSSUET, Jacques (1993), *Sermons i discursos. Introducció de Joan Bada*, Clàssics del Cristianisme, vol. 39, Barcelona. Recordi's que en qualitat de tal havia escrit *Politique tirée des propres paroles de l'Écriture Sainte* (1671), fonamentació de l'absolutisme des de la perspectiva bíblica certament però també des del racionalisme polític de Thomas Hobbes. Vegeu CHEVALIER, J.J. (1977), *Los grandes textos políticos*, Madrid.
8. BADA, Joan (2001), «L'Església catalana davant la dinastia borbònica i el decret de Nova Planta (1701-1726)» a ALBAREDA Joaquim (ed.), *Del patriotisme al catalanisme*, Vic, p. 239-261.

cardenal Gaspar de Cervantes, no foren traspassades i així es pogué continuar impartint els estudis encara que es perdé el títol d'universitat; també els religiosos, malgrat que acceptaren càtedres a Cervera, continuaren buscant fórmules per evadir-se del monopoli cerveri⁹.

A la segona meitat del segle XVIII perdurava encara aquesta situació i aquesta sensibilitat; l'expulsió dels jesuïtes, que de fet portaven el pes de la universitat, modificà en part aquesta situació a partir de 1767.

Una altra de les qüestions que pervivia a la segona meitat del segle XVIII era el tema del cadastre, conseqüència de la nova organització financera de la Monarquia espanyola. El Decret de Nova Planta (1716) havia inclòs els béns eclesiàstics en el cadastre i per tant en la contribució ordinària, de manera que es trencava el sistema d'aportació eclesiàstica de l'estament clerical que es feia per via de pacte i no per la via de la tributació directa, de la qual tradicionalment el clergat n'estava exempt. Els concilis provincials dels anys 1717 i 1727 havien considerat que aquesta decisió del govern borbònic era contrària a la immunitat eclesiàstica i s'havia negat a complir-la malgrat les amenaces del rei d'ocupar els béns per força i d'exiliar els bisbes que s'oposessin a contribuir; el concilis feien una contraoferta en consonància amb la tradició, la via de la concòrdia amb la Tarraconense, ratificada pel papa. Roma donà suport explícit a la postura dels bisbes de Catalunya, sobretot a partir del moment en què per ordre del rei foren intervinguts béns dels bisbes de Barcelona, Lleida, Tortosa i Urgell. En una instrucció del papa Climent XII, de l'1 d'octubre de 1730, s'animava els bisbes a continuar mantenint-se en la resistència, fins i tot, els exhortava a tenir preparat l'edicte d'interdicte contra les persones que poguessin arrestar els bisbes, alguns n'havien estat amenaçats, i s'afirmava que la immunitat incloïa també els béns dels colons —Patiño es negava explícitament a incloure'ls en l'exempció.

Ni el Memorial que els bisbes col·lectivament havien adreçat al rei ni les gestions del nunci, ordenades per Roma, pogueren canviar la postura de Patiño i la controvèrsia no trobaria solució fins al concordat de 1737. De totes maneres quedava clara la postura de la Monarquia borbònica en les seves relacions amb l'Església. De fet ja al començament del regnat de Felip V, Melchor de Macanaz havia dibuixat quina havia de ser aquesta postura i el seu treball seria la base del regalisme en la primera meitat del segle XVIII, molt més dependent ideològicament del gal·licanisme monàrquic francès.

b) El Pedimento de Melchor de Macanaz

Melchor de Macanaz (1670-1760) havia estat des de primer moment al costat de Felip V en qualitat de secretari de Guerra i l'havia acompanyat en la campanya a Catalunya. Nomenat fiscal general del Consell de Castella, va redactar un informe sobre la Inquisició que li va portar molts problemes i que, juntament amb els seus enfrontaments amb Giudice i Alberoni, el van fer caure en desgràcia política.

9. BADA, Joan (1999), «L'ensenyament superior a Catalunya en el segle XVII», a *Ausa*, vol. XVIII, n° 143, p. 499-518.

Sense entrar més en la seva biografia, el que aquí interessa és el seu *Pedimento Fiscal*, redactat el 19 de setembre de 1713 i que representa com ja va notar Feijoo el programa revisionista del segle XVIII¹⁰.

El *Pedimento* marca la pauta de comportament sobre tres camps principalment: l'aspecte econòmic (articles 1-14, 25, 42-44), l'aspecte jurisdiccional (articles 15-41, 45-46), i la política vers els instituts religiosos (47-54); només un article —el 55— fa referència al clergat secular en l'aspecte econòmic, establint el principi que els beneficis «reglen renta segura y cierta para la manutención de las Parroquias y curas, y que fuera de ello, con ningún título puedan llevar, ni pedir dinero, ni otra cosa que la limosna voluntaria, que los fieles les ofrezcan»¹¹. La preocupació fonamental en la dimensió econòmica és que el diner no surti d'Espanya cap a Roma per la múltiple intervenció que la Cúria romana tenia en l'atorgament de beneficis —majors i menors— des de la instauració i progressiva ampliació de les reserves pontifícies en els segle XIII i XIV; per això, doncs, calia regular de bell nou la provisió dels beneficis —serà la gran victòria del concordat de l'any 1753—, l'adjudicació de pensions sobre les rendes així com la concessió de coadjutories, i també les dispenses matrimonials. En un altre aspecte, es proposava la participació de la monarquia en el repartiment dels espolis, sobretot episcopals, i també en les rendes originades pels beneficis durant els períodes de vacants. Macanaz es plantejava també la repercussió que l'amortització de béns, que es produïa en comprar béns les entitats eclesials, i lògicament proposava que fos reduïda la capacitat d'aquestes institucions a poder adquirir nous béns. Aquesta reducció era proposada també en el camp de l'exempció d'impostos de la qual fruien les entitats eclesials.

En el segon bloc de propostes, dedicades al camp jurisdiccional, la postura de Macanaz és el recurs a la pràctica visigòtica, és a dir, l'estructura jeràrquica i de jurisdicció ha de ser bisbe —metropolità— primat (ho era l'arquebisbe de Toledo), per tant, com a primera mesura, calia suprimir la jurisdicció del Nunci¹², que el papa Pau III li havia concedit en forma de delegació permanent, l'any 1537, a petició de Carles I a fi i efecte que els súbdits hispànics no haguessin d'anar a Roma a substanciar els seus plets; també proposa la supressió de la jurisdicció temporal dels bisbes, que en alguns casos eren encara senyors territorials. En canvi proposa l'ampliació tant del Tribunal del Breu en la seva jurisdicció als casos de contraban i que pogués tenir competència a tota la corona¹³, com l'ampliació de l'exequatur a tot document eclesial que no afectés la fe. L'article 31 reflecteix a més molt clarament el moment polític en el qual és redactat, és a dir, a les acaballes de

10. MACANAZ, Melchor de (1972), *Testamento político. Pedimento Fiscal. Noticia biográfica por D. Joaquín Maldonado Macanaz. Edición y notas por F. Maldonado de Guevara*, Madrid.

11. MACANAZ, Melchor de, *Testamento...*, p. 122, en l'encapçalament de l'article es recordava la prohibició de percebre «drets d'estola» amb motiu de l'administració dels sagraments i altres actes culturals.

12. El text, força dur, diu: «pide el Fiscal General que absolutamente se cierre la puerta a admitir nuncio con jurisdicción», article 17, p. 98.

13. Sobre aquest Tribunal vegeu MARQUÈS, Josep M. (1984), «Tribunals peculiars eclesiàstico-civils de Catalunya: les contencions i el Breu», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, vol. II, p. 381-392.

la guerra de Successió, per això es reclama que aquesta ampliació sigui també contra els casos de conspiració, de rebel·lió, i aquells en els quals el clergat no surti en defensa de «la Majestad, el Cetro, el Reino o la Patria».

Finalment, proposa la reducció del dret d'asil, «pernicioso a la república como escandaloso para las naciones»¹⁴.

Les propostes que configuren el tercer bloc fan referència als instituts religiosos i, en certa manera, s'avancen a mesures que seran preses a França primer (a partir de 1766) i pels governs liberals hispànics a partir de la curiosa conjunció en aquest camp tant de les Corts de Cadis com del govern de Josep I Bonaparte, que no s'atreviran a dur-les tan lluny com proposa el fiscal general. Parteix d'una afirmació certament exagerada («el número... es tan excesivo que casi igualan sus individuos a los legos», article 47) i proposa que retornin totes a la situació del temps de la reforma promoguda pel cardenal Cisneros; per tant, caldrà d'una banda suprimir les noves fundacions, excepte aquelles en què els fundadors siguin naturals del Regne —jesuïtes i germans de sant Joan de Déu—¹⁵, i reduir els ordes mendicants a la branca originària, suprimint la divisió entre calçats i descalços. De l'altra banda caldrà establir uns barems per a autoritzar noves fundacions: «que ningún pueblo, que no pase de mil vecinos llanos y pecheros, sólo pueda tener un convento, y los de mil vecinos arriba sólo puedan tener un convento de religiosos y otro de religiosas, de modo que donde haya diez mil vecinos llanos y pecheros, lo más que pueda haber sean veinte conventos»¹⁶.

Certament els avatars de la vida del redactor del *Pedimento*, entre d'altres motius, van fer que el document no s'apliqués, però a la llarga moltes de les seves idees van aparèixer en el comportament del monarques borbònics de la segona meitat del segle XVIII, objecte d'aquesta aportació, per això l'he comentat, i avançant en aquesta línia d'antecedents parlem ara dels concordats.

c) Els concordats de 1717, 1737 i 1753¹⁷

La regulació de les relacions entre el Papat i la dinastia borbònica espanyola no va ser gens fàcil donat que hi havia nombrosos contenciosos entre ambdós. De fet les relacions es van trencar tres vegades —1709, 1718, i la més llarga, 1735— i els successius concordats volien acabar amb aquests enfrontaments.

El primer dels concordats pretenia restablir les relacions un cop acabada la guerra. Era molt simple. D'una banda reconeixia el ple exercici de l'autoritat papal i la restauració de la nunciatura de Madrid en les condicions que tenia en el regnat

14. MACANAZ, Melchor de, *Testamento...*, p. 106-107, article 35.

15. Els fundadors eren Ignasi de Loiola (navarrès) i Joan de Déu, que era d'origen lusità (Montemayor el Nuevo, Evora) però la seva obra havia estat fundada a Granada.

16. MACANAZ, Melchor de, *Testamento...*, p. 118-119, article 48.

17. Els textos es troben a MERCATI, Angelo (1954), *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le Autorità Civili*, vol. I (1098-1914), Roma: p. 282-285, 321-327 i 422-437 respectivament. Els de 1737 i 1753 es poden trobar també a *Historia de la Iglesia en España* (Ricardo García Villoslada, editor), vol. IV: *La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII*, Madrid, 1979, p. 797-802 i 803-808 respectivament.

del darrer dels Àustries, Carles II, i, de l'altra banda, es concedien beneficis econòmics a Felip V, que podria tenir part en la percepció de pensions, dels espolis i a més a més se li atorgaven 150.000 ducats cada any durant un quinquenni sobre els béns del clergat amb la finalitat d'aplicar-ho en la guerra contra el turc, que de fet era un eufemisme que permetia entregar aquests diners. El signaren José Rodríguez Villalpando i Pompeo Aldobrandi el 17 de juny de 1717, però no s'arribà ni a ratificar ni a complir perquè esclatà una altra vegada l'enfrontament entre Climent XI i Felip V.

L'assentament definitiu de la nova dinastia conduí a noves negociacions empeses per part de Felip V amb l'ànim d'aconseguir sense restriccions el dret de Patronat sobre l'Església d'Espanya. És la primera vegada en la qual el pensament de Macanaz s'hi veu plenament reflectit a l'ensem que la situació postbèlica catalana també s'hi manifesta. A l'article 2 s'amplia la competència del Tribunal del Breu a «aquellos que conspiraren o trazaren conspiraciones dirigidas a privar a Su Majestad de sus dominios en el todo o en parte» i s'inclou aquest entre els delictes considerats «de lesa majestat»; i l'article 8 posava punt final a la controvèrsia sobre el cadastre en concedir el papa que els béns que fossin comprats per part d'entitats eclesiàstiques a partir de la data de la signatura del concordat paguessin «los impuestos y tributos regio que los legos pagan, a excepción de los bienes de primera fundación», però sempre que fossin béns que no tinguessin ja una altra tributació, donat que el clergat continuava aportant diners a la Monarquia per via del pacte i s'establia que la competència per a dirimir qüestions seria la dels tribunals episcopals¹⁸. Als articles 5 i 11 es recollien i ampliaven les idees de Macanaz amb l'objectiu d'evitar el creixement del clergat secular i de les fundacions del regular; a l'article 13 es recordava que calia implantar el sistema d'oposicions per a accedir a les parròquies. Finalment, com preveient les dificultats que sorgirien, es comprometien ambdues parts a fer que la problemàtica entorn del regne de Nàpols no invalidés l'acord. El concordat fou signat el dia 27 de setembre del 1737 pel cardenal Finao en nom de Climent XII i pel cardenal Aquaviva en nom de Felip V; malgrat fos ratificat, tingué efectes només en part perquè havia quedat sense resoldre el tema central, en paraules de l'article 2 del concordat de 1753, «el pretendido regio Patronato universal» sobre l'Església espanyola.

Ferran VI, quart dels fills de Felip V, iniciava el seu regnat l'any 1746, recollia aquesta qüestió i es posaven en marxa les noves negociacions estudiades fil per randa per Rafael Olaechea¹⁹. Les negociacions foren llargues i ara no ens pertoca estudiar-les. El concordat fou signat l'11 de gener pel cardenal Luigi Valenti-Gonzaga en nom del papa Benet XIV i per Manuel Ventura Figueroa en nom de Ferran VI d'Espanya. L'article 5 declarava «que la Real Corona debe quedar en su pacífica posesión de nombrar en el caso de las vacantes como ha hecho hasta aquí; y se conviene que los nominandos para los arzobispados, obispados, monasterios y benefi-

18. De fet aquesta disposició no entraria en vigor fins a 1740. Vegeu BADA, Joan, *L'Església catalana...*, p. 256-257.

19. OLAECHEA, Rafael (1965), *Las relaciones hispano-romanas en la segunda mitad del siglo XVIII*. La Agencia de Preces, Zaragoza, 2 vols., l'estudi a vol. I, p. 105-163.

cios consistoriales deban también en lo futuro continuar la expedición de sus respectivas bulas en Roma del mismo modo y forma hasta ahora practicado sin innovación ninguna»²⁰ i l'article 22 assenyalava que amb aquest concordat es posava punt i final a la controvèrsia. La resta de l'articulat —són 23 articles— estableix els aspectes organitzatius del nou sistema, les compensacions econòmiques atorgades al papat a causa de les pèrdues econòmiques que el nou sistema li reportaria i a l'article 16 es deixava clar que aquestes intervencions del monarca espanyol no li atorgaven cap mena de jurisdicció ni sobre les esglésies ni sobre les persones, que quedava en mans dels ordinaris i del papa segons correspongués en virtut de la legislació eclesiàstica. De fet, com assenyalava Mestre, va quedar al marge la qüestió de la reforma del clergat que ja havia fracassat anteriorment tant amb la publicació de la butlla *Apostolici Ministerii* de 1723, com en el concordat de 1737; la preocupació fonamental va ser la situació econòmica a conseqüència de les concessions papals al rei²¹. Una bona explicació i sistematització de les conseqüències del concordat de 1753 va ser feta per Christian Hermann i, per tant, m'hi remeto.²²

De fet aquesta atribució de nomenament durarà, excepte en alguns períodes com per exemple els republicans, fins a l'acord signat el 28 de juliol de 1976, que, al paràgraf 1 de l'article 1, establia que «el nombramiento de arzobispos y obispos es de exclusiva competencia de la Santa Sede»²³; però ha marcat molt la història de l'Església a Espanya.

d) L'episcopat de les seus catalanes fruit de l'aplicació del concordat del 1753

Fa alguns anys, amb motiu d'haver-se produït les vacants de la seu arquebisbal metropolitana de Tarragona i de la seu episcopal de Vic, vaig dedicar una investigació a l'origen de l'episcopat català en el període 1500-1982²⁴. Posteriorment, Maximiliano Barrio, el meu predecessor en aquestes conferències, es referia al tema en la seva comunicació al Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya i, quatre anys més tard, estudiava la situació econòmica dels bisbats catalans²⁵. També jo mateix vaig fer-ne una anàlisi més acurada per a la segona meitat del segle XVIII²⁶. Em cal reprendre els resultats del primer estudi per a tenir dades comparatives i després les concretaré a l'episcopat escollit per la Corona a partir de l'aplicació del concordat de 1753, per tant no inclouré els que ocupaven les seus catalanes en el dit any.

20. *Historia de la Iglesia...*, vol. IV, p. 804.

21. MESTRE, Antonio (1968), *Ilustración y Reforma en la Iglesia*, Valencia, p. 259.

22. HERMANN, Christian (1988), *L'Eglise d'Espagne sous le Patronat Royal (1476-1834)*, Madrid.

23. *Historia de la Iglesia...*, vol. V, p. 771.

24. BADA, Joan (setembre 1982), «Origen dels bisbes de les seus catalanes (1500-1982)» a «Qüestions de Vida Cristiana», vol. 113, p. 102-110.

25. BARRIO, Maximiliano (1984), «Notas para el estudio sociológico de un grupo privilegiado del Antiguo Régimen», a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, vol. II, p. 507-513 i «La economía de las mitras catalanas en la segunda mitad del siglo XVIII y su relación con el conjunto español. Apuntes para un estudio», a *Pedralbes* (1988), vol. 8/II, p. 447-457.

26. BADA, Joan (2001), «L'episcopat il·lustrat a la Catalunya de la segona meitat del segle XVIII», a *Bisbes, Il·lustració i Jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*, Vic/Girona: Joaquim Mre Puigvert (ed.), p. 149-168.

En el període 1500-1563, sobre 36 nomenament fets, 26 eren de nova creació i d'aquests només 8 eren catalans (30,76%); en el període que va des del concili de Trento fins a l'esclat de la guerra de Separació, van ser 73 els bisbes nomenats, 25 dels quals eren catalans (41,66%). Aquest lleuger augment sofreix una aturada en acabar-se la guerra i fins a l'acabament de la guerra de Successió, sobre 57 bisbes són 22 (47,82%) els originaris del Principat, i el descens es fa espectacular a partir d'aquest moment i fins al concordat (1851): dels 89 bisbes nomenats només 12 eren catalans (14,11%). En els gairebé cent anys entre el concordat i el final de la Guerra Civil (1851-1939) són 61 els bisbes nomenats, 25 dels quals són catalans (55,55%), essent el moment més notable fins a la situació actual. No cal dir que en l'etapa del franquisme s'arriba a la xifra més baixa, 7 sobre 23. En total, doncs, sobre els 282 bisbes de nova creació, 99 són fills del Principat (35,10%) i 183 d'altres procedències peninsulars (64,89%).

L'etapa objecte d'aquesta aportació va des del 26 de setembre de 1753, en què es féu el primer nomenament d'acord amb el concordat en la persona de l'arquebisbe de Tarragona, Jaume Cortada, fins al 14 de setembre de 1798, en què fou nomenat el bisbe de Barcelona, Pedro Díaz de Valdés, tot incloent-hi també Pedro Schar, que seria nomenat auxiliar de Barcelona i que n'esdevindria residencial a la mort de Díaz de Valdés (1808).

Els nomenaments de bisbes són 35, 25 dels quals són de nou nomenament²⁷. Cinc són del Principat (14,28%)²⁸, 6 són de terres de l'antiga Corona d'Aragó (17,14%)²⁹ i 24 són de la Corona de Castella (68,57%).

Quant a la pertinença a un o altre clergat, el clergat secular se n'emporta el nombre més notable, 28 (80%), i el religiós, 7 (20%)³⁰.

Des de la perspectiva del currículum acadèmic, important per a entendre el que després diré, 16 tenien títol superior en Teologia —13 doctors o assimilats, 3 llicenciats (45,71%)—, 16 el tenien en Dret —1 batxiller, 8 llicenciats, 5 doctors, 2 doctors in utroque (45,71%)— i dels tres restants 1 era doctor en Teologia i Dret Canònic, mentre que no consta el currículum dels altres 2. Les universitats en les quals es van formar són: Àvila (4), València (4), Salamanca (3), Osca (2), Toledo (1) i Valladolid (1). L'empat entre teòlegs i juristes no sembla pas donar la raó a Mayans, que creia que «seràn mejores obispos los teólogos que sepan también cánones y leyes, y los juristas que se acomoden a la predicación»; segons ell, als teòlegs els agrada predicar però no saben canons i són contraris al poder reial, per tant difícilment podran portar endavant la reforma, i als canonistes no els agrada predicar³¹.

Més difícil és conèixer el currículum eclesiàstic: 7 ja eren bisbes (4 residencials, 2 eren bisbes auxiliars de Saragossa i 1 de Guatemala). Tots els religiosos havien ocupat càrrecs al seu orde i el cistercenc era abat del monestir de Santa

27. El cinc arquebisbes de Tarragona, com era tradició, ja eren bisbes.

28. Exactament: dos són de Barcelona, un de Vilanova i la Geltrú i l'altre de Tamarit de la Llitera.

29. De fet caldria suprimir aquest apartat ja que la Corona d'Aragó havia deixat d'existir, el que vol dir que la relació seria de 5 a 1, és a dir, del 13,8% al 86%.

30. Tres franciscans, encara que de branques diverses, dos mercedaris i els altres eren, agustinià, cistercenc, benedictí. Solsona i Vic tingueren dos bisbes religiosos cadascuna.

31. MESTRE, Antonio, *Ilustración...*, p. 299.

Maria de Poblet. Del clergat secular, un havia estat auditor de la Rota, dos vicaris general, dos catedràtics d'universitat i un inquisidor del Tribunal de Barcelona.

Finalment, l'acabament del pontificat fou majoritàriament per defunció —28, 80%—, 2 van dimitir (Climent, de Barcelona, i Bastero, de Girona) —cosa no gaire freqüent—, i dels 5 que van ser traslladats (14,28%), tres eren bisbes de Tortosa i dos d'Urgell.

Hi ha encara una altra dada que cal tenir present si volem entendre millor les relacions entre els bisbes de Catalunya i la Monarquia. En esclatar la guerra de Successió (1705) la seu de Vic estava vacant, per tant, eren set els bisbes a les seus catalanes. Com que en aquell moment encara podem parlar de corones, 4 (57%) eren originaris de la Corona d'Aragó i 3 (42,85%) de la de Castella. Dels 8 bisbes que seran elegits després de la publicació del Decret de Nova Planta (1716), en la primera vacant que es produeixi, només 3 són del Principat (37,5% contra 62,5%). Després del concordat de 1753, només un, l'arquebisbe de Tarragona, que ja era bisbe, serà català, és a dir, un 12,5%; la resta són: 4 de Castella (Girona, Lleida, Urgell, Vic), 2 de València (Barcelona, Tortosa) i 1 d'Aragó (Solsona). La progressiva castellanització de l'episcopat de les seus catalanes queda prou clar. W. J. Callahan no deixa d'assenyalar com podia influir la postura entorn dels drets dels catalans: «la administració central actuó con igual firmeza contra uno de los reformadores más importantes de finales del siglo XVIII, José Climent, obispo de Barcelona. La importante hoja de servicios de Climent a la cabeza de su diócesis no le salvó de la cólera de Madrid cuando cayó bajo la sospecha, un tanto injustificada, de apoyar aspiraciones separatistas en Cataluña»³².

Malgrat que la Corona fos la responsable de la selecció, com testimonia Mayans, després del concordat de 1753 continuaren usant-se mitjans «innobles» per arribar a l'episcopat³³. Una mostra clara en seria el clientelisme de Nicolàs de Azara, fill de Barbuñales, en el Somontano de Barbastre, però en aquells moments pertanyent al bisbat de Lleida: el seu germà, Eustaqui, primer fou nomenat bisbe d'Eivissa (1787) i succeí el seu parent i primer bisbe d'aquella seu, Manuel Abad (1783-1787), promogut a la seu d'Astorga, i, després, en morir el bisbe Valladares, fou traslladat a Barcelona (1794); un cosí, Pau Sichar, parent també dels Abad, fou nomenat, primer, bisbe auxiliar d'Eustaqui (1797) i, després del pontificat de Díaz de Valdés, que no li permeté actuar com a bisbe, el succeí a la seu barcelonina (1808), que ocupà fins a l'any 1833³⁴. El mateix es pot dir del nomenament de Díaz de Valdés, parent d'Agustín Argüelles, promogut pels seus amics Gaspar Melchor de Jovellanos, que havia ajudat en la fundació de l'Institut de Gijón, i per Pedro Rodríguez de Campomanes.

32. CALLAHAN, William J. (1989), *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Madrid, p. 13. L'arquebisbe de Tarragona, Santiyán, no té sort en aquesta obra: a la p. 22 és anomenat *Santillán* i a la p. 270, nota 25, es converteix en *Santiván*.

33. MESTRE, Antonio, *Ilustración...*, p. 222.

34. BADA, Joan (1986). *L'Església de Barcelona en la crisi de l'Antic Règim 1808-1833*, Barcelona, p. 41-42. Sobre el bisbe Abad Lasiera, DEMERSON, Jorge (1980), *Ibiza y su primer obispo: D. Manuel Abad y Lasiera*, Madrid.

Acords i desacords entre reis i bisbes

a) Bisbes i monarquia

El concordat entregava a mans dels monarques la selecció i elecció dels bisbes. El canvi de dinastia havia estat finalment acceptat. La política dels reis comptava amb els jerarques de l'Església i aquests es sentien agraïts al rei que els havia promocionat.

De fet continuava sent, en els països catòlics, una societat en què es trobaven vinculats l'altar i el tron, malgrat que s'havia aigualit l'esperit de la Contrareforma. Tot el que afectava la monarquia, com també val a dir-lo, el que afectava la societat, tenia una repercussió immediata en el camp religiós i devocional. Només cal resseguir les pàgines del *Dietari del Consell de Cent* barceloní o les del *Calaix de sastre* del baró de Maldà per a adonar-se de la certesa d'aquesta afirmació.

Un dels moments situat a les darreries de l'etapa aquí estudiada és la presa de postura davant la Revolució francesa. Inicialment la postura fou d'acollida als capellans i bisbes que s'exiliaven de França; la raó, que repetides vegades comenta el cònsol francès Aubert, no és altra que el fet que el clergat català creu que la Revolució va simultàniament en contra de l'Església i del Tron. Aquest acolliment va canviar de signe en el moment de firmar-se la pau de Basilea, el 22 de gener de 1795: tot francès, exiliat o no, prevere o laic, era vist com un potencial enemic i, per tant, es va procedir a internar-los a tots ja que Catalunya era considerada una província única, fronterera amb França. Els bisbes, com el de Barcelona, Azara, van prendre mesures tant dures com prohibir la celebració de l'eucaristia als preveres, que perdien així la possibilitat de sobreviure gràcies a l'almoina que rebien per aquesta celebració. Sorpren la duresa usada amb preveres francesos malalts; l'obediència a la política de la monarquia tenia aquestes conseqüències³⁵. Quan esclatí la guerra contra Anglaterra, el bisbe de Barcelona, Díaz de Valdés, fa pública, el 22 de maig de 1799, una enardida pastoral exhortant a saber estar en la situació de crisi que comporta tota guerra i estableix pregàries especials per a la victòria d'Espanya i concedeix una indulgència a tots els que diguin amb devoció cristiana: «Viva la Religión, Viva el Rey, Viva nuestro Gobierno»³⁶; la raó quedava ben clara en les seves paraules adreçades a un corresponent: «no hago más que cumplir con una de las obligaciones del fiel vasallo del rey»³⁷.

b) Bisbes i reformisme

Com bé explica Callahan, durant el regnat de Carles III l'Estat va fer servir els seus poders per crear un estament eclesiàstic que acceptés en gran mesura la visió que el rei tenia del paper de l'Església en el programa reformista i així poder incorporar-lo a aquesta tasca. Per això, segons ell, l'episcopat formava una elit reli-

35. BADA, Joan, *L'Església de Barcelona...*, p. 162-169.

36. Arxiu Diocesà de Barcelona - Communium, vol. 119, f. 57-58.

37. BADA, Joan, *L'Església de Barcelona...*, p. 165, nota 173.

giosa necessària per al bon funcionament de l'Església i l'Estat, que reconeixia la seva importància, va desenvolupar uns mecanismes força complicats per mitjà de la Cambra del Consell de Castella per assegurar-se la selecció d'homes d'honor i reputació amb l'objectiu d'ocupar les seus episcopals; evidentment això també val per a Catalunya. En el fons, el que la Monarquia borbònica esperava dels bisbes era la seva cooperació en la política reformista tal com l'entenia i proposava el govern de la Corona; això era especialment volgut en el camp de l'ensenyament. D'aquí neix la urgència en la creació de seminaris, sobretot després de l'expulsió dels jesuïtes (1767), que, a molts dels bisbats, havien desenvolupat fins aleshores aquesta tasca, i la formació permanent del clergat amb la creació de les conferències eclesiàstiques³⁸, com també la petició de buscar la manera de crear escoles gratuïtes per als infants. La promoció d'activitats econòmiques, no exclosa la creació de manufactures, era també esperonada des de la Monarquia; no és estrany que molts dels prelats figurin en la nòmina dels fundadors de les «Societats econòmiques d'amics del País»³⁹. Amb molt d'encert Josep M. Marqués ha definit el bisbe borbònic amb aquests termes: «era un gestor qualificat que devia obediència als seus superiors de Madrid, i que havia d'avenir-se amb autoritats civils més pròximes» i afegint-hi que el bisbe era un funcionari perifèric, dependent del Supremo Consejo de Castilla, del Real Patronato de la Cámara de Castilla, del capità general i el Real Acuerdo, finalment del governador de la ciutat a on tenia la seu episcopal, i que la seva missió era informar i executar, però no decidir; fins i tot podia tenir missions estrictament civils com la persecució del contraban, la confecció de censos, l'allistament militar, i altres⁴⁰. Díaz de Valdés, bisbe de Barcelona, no dubtarà gens ni mica a escriure pastorals sobre la fumigació de les esglésies per a evitar contagis, fumigació que recomana que es faci segons el mètode de Marveau, que ell mateix fa publicar a càrrec seu, o sobre la importància de fer servir el biberó per a donar a beure aigua als infants, arribant fins i tot a dibuixar-ne un amb tots els elements⁴¹. Les biografies dels bisbes de Barcelona, Climent⁴², Díaz de Valdés i Sichar, de Vic, Veyan⁴³, les dels arquebisbes de Tarragona, Santiyà⁴⁴ i Armanyà⁴⁵, i en menor

38. Sobre les conferències a Girona, MARQUÈS, Josep M. «Tomás de Lorenzana, bisbe de Girona, un funcionari benefactor (1775-1796)», a *Bisbes, Il·lustració...*, p. 34-36.

39. DEMERSON, Paula; DEMERSON, Jorge; AGUILAR, Francisco (1974), *Las Sociedades Económicas de Amigos del País. Guía del investigador*, San Sebastián.

40. MARQUÈS, Josep M., *Tomás de Lorenzana...*, p. 16-19.

41. BADA, Joan (1972), «Don Pedro Díaz de Valdés, obispo de Barcelona (1798-1808). Apuntes bibliográficos», a *Anthologica Annu* XIX, p. 651-674; els dibuixos es troben entre els seus papers conservats a la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona, manuscrits 154-156.

42. TORT, Francesc (1978), *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent 1706-1781*, Barcelona.

43. GIRBAU, Valentí (1993), *Església i societat a la Catalunya Central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan 1784-1815*, Barcelona.

44. SOLANA, M. (1932), *El arzobispo D. Joaquín de Santiyán, según sus cartas íntimas*, Santander; RODRÍGUEZ MAS, A. (1956), *El arzobispo urbanista, D. Joaquín Santiyán y Valdivielso 1779-1783*, Tarragona.

45. TORT, Francesc (1967), *Biografía histórica de Francisco Armañá Font OSA, obispo de Lugo, Arzobispo de Tarragona*, Vilanova i la Geltrú.

grau els episcopologis de Solsona⁴⁶, Tarragona⁴⁷, Tortosa⁴⁸ i Vic⁴⁹, les aportacions sobre Tomàs de Lorenzana, bisbe de Girona, així com el *Diccionari d'Història Ecclesiàstica de Catalunya*⁵⁰ posen de relleu les aportacions de tots aquests prelats il·lustrats al reformisme borbònic. La col·laboració en aquest camp no comportava cap problema ideològic.

e) Bisbes i regalisme

Abans he esmentat com en la Declaració del Clergat Gal·licà de l'any 1682 coincideixen el gal·licanisme reial i el gal·licanisme episcopal. Aquest es fa fort sobretot en el valor dels concilis ecumènics per sobre de l'autoritat papal, el conciliarisme defensat en la cinquena sessió del concili de Constança (1414-1418), celebrada el 6 d'abril de 1415; així con la reivindicació que les afirmacions del magisteri papal únicament són irreformables si són així reconegudes per l'Església en el seu conjunt. La pragmàtica de Bourges (1438) n'havia fet l'aplicació a França, i en el segle següent, en ple clima contrareformista, Pierre Pithou l'havia tornat a defensar⁵¹ i Edmon Richer havia portat la proposta fins a un nou tipus d'organització eclesial: donada la impossibilitat de mantenir reunits els bisbes permanentment en concili —únic dipositari del poder legislatiu eclesial— s'havia de crear un organisme dipositari del poder jurisdiccional, de ressonàncies neotestamentàries, format per 12 bisbes (els dotze apòstols) i 72 preveres (els deixebles enviats per Jesús); el papa tindria únicament el poder executiu en dependència dels altres dos⁵². El *De Ecclesia Christi*, de Honoré Toumely (1729), donaria en bona part la fonamentació al gal·licanisme parlamentari del segle XVIII.

En el món germànic també al llarg del segle XVII havien estat publicades algunes obres, d'autors luterans, demanant una certa revisió de l'excessiu monarquisme de l'autoritat papal i de la seva infal·libilitat per a aconseguir la unitat dels cristians.

En el segle XVIII s'havia avançat encara més en aquesta línia. Joan Nicolau von Honteim, bisbe auxiliar de Trèveris, en línia amb el pensament de Van Espen, molt possiblement per encàrrec del seu arquebisbe, príncep elector de l'Imperi, havia publicat l'any 1763, sota el pseudònim de Justinus Febronius, el llibre amb el llarg però significatiu títol *De statu praesenti Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis liber singularis ad reuniendos dissidentes in religione christianae compositus*. Les seves idees centrals eren: la potestat de les claus i la infal·libilitat corresponen a l'Església universal, és a dir, a tots els seus membres; els bisbes, que són tots iguals en potestat, han de ser elegits sota la supervisió del metropolità o del bisbe més ancià de la província eclesiàstica i a ells els pertoca fer els nomenaments dels rectors, per tant negant qualsevol dret a les reserves pontifícies;

46. COSTA Y BAFARULL, D. (1959), *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia*, Barcelona.

47. MORERA, E., *Tarragona cristiana*, Tarragona s/a.

48. O'CALLAGHAN, R. (1896), *Episcopologio de la Santa Iglesia de Tortosa*, Tortosa.

49. MONCADA, J.L. de (1891-1904), *Episcopologio vicense*, Vic.

50. Vol. I, A-C (Barcelona 1998), vol. II, D-O (Barcelona 2000), vol. III, P-Z (Barcelona 2001).

51. PITHOU, Pierre (1594), *Les libertés de l'Eglise gallicane*, París.

52. RICHER, Edmon (1611), *De ecclesiastica et politica potestate libelus*, París.

en el concili ecumènic, que és necessari a l'Església i no pas simplement convenient, que a més a més ha de ser convocat amb el consens entre els bisbes i els prínceps, els bisbes no són simples consultors sinó autèntics cojutges tant respecte a la doctrina com respecte a les causes judicials; el papa és el centre de la unitat i no de la jurisdicció i el seu primat, que és instituït per Déu, és un primat subordinat, de cap manera monàrquic, perquè l'Església no és una monarquia, i és romà purament per dret eclesiàstic i no diví.

Aquest corrent doctrinal, conegut amb el nom d'episcopalisme era força estès entre l'episcopat hispànic; de fet en algunes biblioteques episcopals, per exemple la de Barcelona, s'hi troben exemplars de la primera edició. Segons Olaechea el Consejo de Castilla va pagar una edició en castellà de l'obra⁵³. De fet l'episcopalisme tenia un doble enemic, d'una banda el regalisme dels reis, que volien subjectar els bisbes a la seva autoritat i convertir-los, com he dit abans, en funcionaris de la Corona i, de l'altra, el papat, que volia accentuar la seva autoritat primacial. D'aquí neix el doble i ambigu comportament de l'episcopat: recurs al papa per a fer front a les exigències de la Monarquia (cal recordar el que he dit abans sobre el cadastre) i front comú amb el rei quan els semblava que el papa anava més enllà en les seves atribucions, sobretot en la concessió d'exempcions de l'autoritat episcopal, com era el cas dels religiosos, dels canonges i de laics, que obtenien també privilegis de la Cúria romana.

Aquest comportament el podem interpretar com un dels focus de tensió entre les tres institucions implicades: el papa, el rei, els bisbes. D'una banda, com assenyala Olaechea, «la circunstancia de que el patronato estuviera poco menos que identificado con la corona no permitía al papa hacer y deshacer alianzas políticas sin comprometer los asuntos religiosos, ya que el derecho de patronato sólo podía recaer en un monarca legítimo»⁵⁴; això va quedar ben clar en les negociacions per a la redistribució dels territoris italians i encara més en la qüestió del Monitori de Parma (1768), provocat per la controvèrsia en la qüestió de l'obra de Messenguy, de la qual parlo més avall⁵⁵. De l'altra banda, segons Corts, «sota Carles III l'episcopat espanyol anà abandonant l'actitud de recel envers el regalisme. En part això fou una conseqüència del concordat de 1753. Hom pot dir, doncs, que el monarca trobà en l'episcopat en general, i, en particular, en els bisbes parajansenistes, el suport necessari per a l'actuació del regalisme⁵⁶; malgrat tot, aquesta valoració no coincideix amb la que, segons Sierra, feia el compte de Floridablanca l'any 1787 quan afirmava que els bisbes espanyols eren bons, però que pecaven de no ser del tot satisfactòriament regalistes⁵⁷. Potser en part, almenys la raó es troba en el judici que, en un cert to menyspreador, feia Gregori Mayans en dir que «los obispos de España ni son capaces de distinguir el poder del rey del poder del papa ni de conocer la extensión y limitaciones de uno y otro». Per Mayans, com assenyala

53. OLAECHEA, Rafael, *Las relaciones...*, vol. II, p. 402.

54. OLAECHEA, Rafael, *Las relaciones...*, vol. I, p. 40.

55. HERMANN, Christian, *L'Eglise d'Espagne...*, p. 138-139.

56. CORTS, Ramon, *L'arquebisbe Amat...*, p. 18.

57. SIERRA, Luis (1964), *La reacción del episcopado español ante los decretos de matrimonio del ministro Urquijo de 1799 a 1813*, Bilbao, p. 36.

Mestre, el regalisme era un primer pas per a alliberar els bisbes de l'opressió papal, i així obtenir en un segon moment els drets episcopals que per institució divina els corresponen i que en part estaven segrestats pels monarques⁵⁸.

L'episcopat de Catalunya va ser, en part de forma col·lectiva i en part de forma personal, el que més va notar aquesta tensió. La primera queda clara en la negativa de l'arquebisbe metropolità de Tarragona de continuar convocant els concilis provincials, que de forma ininterrompuda es celebraven des de la restauració de la seu metropolitana l'any 1097. Jaume de Cortada va celebrar el darrer l'any 1757, dos anys més tard prenia possessió del tron d'Espanya el rei Carles III i amb ell s'accentuava el regalisme i la voluntat de controlar els concilis d'una banda amb la presència d'un legat reial, com havia establert Felip II per als concilis provincials celebrats per a la recepció del concili de Trento⁵⁹, i de l'altra reservant-se el dret d'aprovar, abans de ser publicats, els decrets conciliars. Val a dir també que l'aplicació del nou sistema fiscal únic eliminava una de les raons de la convocatòria i que el creixent intervencionisme romà també reduïa si no eliminava l'espai legislatiu dels concilis provincials⁶⁰. L'episcopat no podia resistir enfront del papat i de la monarquia.

El mateix va succeir amb els sínodes diocesans, que s'anaven buidant del contingut eclesial propi i convertint-se, com diu Marqués, «en el marc preferent per a promulgar les múltiples disposicions eclesiàstiques que emanaven de la cort borbònica i que s'inserien en les actes [...] el sínode va ser una estructura més de les que resultaren absorbides per l'absolutisme borbònic»⁶¹; el que va passar a Girona va succeir també a poc a poc als altres bisbats de Catalunya.

Repassem ara, per ordre cronològic, algunes de les situacions en què els bisbes degueren prendre postura davant de decisions de la monarquia.

Deixo de banda dos casos «menors», com són la controvèrsia entorn de la reobertura del procés de beatificació de Juan de Palafox (1726 i 1758), primer, bisbe de Puebla de los Àngeles (Mèxic, 1639-1649) i després bisbe d'Osma (1653-1659), així com l'originada entorn del catecisme de Messenguy, publicat amb el títol de *Doctrine chrétienne ou Instruction sur les principales vérités de la religion*. Els deixo de banda perquè en ambdós casos, tot i que el primer sorgeix amb motiu de la supressió dels jesuïtes a Portugal (1759), però tots dos tenen a veure més amb la lluita contra la Inquisició, que la Monarquia il·lustrada posà en marxa; amb tot, bona part de l'episcopat s'hi sentia d'acord, considerant que també la Inquisició havia retallat de sempre l'autoritat dels bisbes, en treure'ls la missió de vigilància sobre la doctrina.

Macanaz havia recomanat l'ampliació de l'exequatur a tot tipus de document que arribés de la Cúria romana. Carles III, amb tota l'experiència que el seu regnat a Nàpols li havia donat en aquest camp, decidí procedir a fer aquesta ampliació per la pragmàtica del 18 de gener de 1762, a causa de les protestes del papa, que con-

58. MESTRE, Antonio, *La Ilustración...*, p. 299 i 301.

59. BADA, Joan (1970), *La situació de l'Església de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona: p. 197-199.

60. MARQUÈS, Josep M. (ed.) (1970), *Concilis Provincials Tarraconenses*, Clàssics del Cristianisme, vol. 50 bis, Barcelona, 1994, i RAVENTÓS, Josep (2000), *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels Concilis Provincials Tarraconenses*, Tarragona.

61. MARQUÈS, Josep M. *Tomás de Lorenzana...*, p. 24.

siderava trencat el concordat de 1753, el monarca feu marxa enrere i fou revocada l'any següent; cinc anys més tard, el 16 de juny de 1768, tornaria a entrar en vigor i duraria fins al final del segle XIX. Els bisbes, que volien també una certa retallada de les intervencions curials, van optar pel silenci, que resultava més aviat un favor a la Monarquia.

Un dels fets importants per la transcendència que va tenir en molts camps de la política fou l'expulsió del jesuïtes decretada per una pragmàtica sanció de Carles III, de data 11 d'abril de 1767 i feta pública a Barcelona el dia 14. La decisió reial es vinculava expressament amb el motí d'Esquilache, dels dies 23 a 26 de març de 1766, tot i que s'afirmava «que en mi Real Persona quedan reservados los justos y graves motivos, que a pesar mío, han obligado mi Real ánimo a esta necesaria providencia»⁶². La responsabilitat dels fets i la providència en contra d'ells havien estat proposades pel fiscal de la Cambra de Castella, Pedro Rodríguez de Campomanes, en un llarg al·legat contra els jesuïtes, interessant per a veure les causes reals de l'expulsió que portarien més tard, amb la decisiva intervenció del rei d'Espanya, al breu de supressió de Climent XIV, *Dominus ac Redemptor noster*, del 21 de juliol de 1773. El fiscal Campomanes, en el seu parer signat el 31 de desembre de 1766, considerava que el sistema de la Companyia de Jesús era incompatible amb la monarquia espanyola (l'obediència «cega» era un despotisme, era un Estat dintre d'un Estat, s'oposava al Govern il·lustrat, era com un partit estranger), havia acumulat moltes riqueses a les Índies i sobretot a les reduccions («reino jesuítico», segons ell), defensaven doctrines perniciososes (tiranici, probabilisme moral), s'oposaven als reis i al papa (tenien esperit cismàtic) i calia tenir present l'exemple de Portugal i França.

La qüestió venia de lluny —no es poden menystenir les *Cartes a un provincial* de Pascal (1656-1657)— i les seves causes segons alguns autors jesuïtes eren ben diverses, no exclosa la prepotència d'un orde que encarnava en certa manera l'esperit de la Contrareforma. Tot i que els confessors reials borbònics fossin sempre des de Felip V membres de la Companyia de Jesús, i potser en part per això mateix l'animadversió contra els jesuïtes, alentada també per la controvèrsia del jansenisme, havia anat creixent, però, malgrat tot, moltes vegades a l'hora de decidir les persones que havien d'ocupar els bisbats era tinguda molt en compte la tendència favorable —Sales de Barcelona (1755-1766)—⁶³ o desfavorable —Climent de Barcelona (1766-1775)—⁶⁴ vers la institució. Van ser 42 els bisbes espanyols que van publicar pastorals felicitant-se per la mesura, entre els quals Climent, de Barcelona, i Lorenzana, de Girona. No en coneixem cap, dels bisbes de Catalunya, que sortís en defensa dels jesuïtes; anys més tard (1801), Armanyà, que en el moment de la supressió era bisbe de Lugo, convertit en arquebisbe de Tarragona es manifestarà partidari que puguin retornar.

62. Un exemplar de la Pragmàtica es troba a Arxiu Diocesà de Barcelona - Communium, vol. 107, f. 445 s.

63. Mayans deia d'ell que era «muy devoto de los jesuitas a los que debía el episcopado», MESTRE, Antonio, *Ilustración...*, p. 273.

64. Així ho afirma el seu biògraf, TORT, Francesc, *El obispo de Barcelona...*, p. 71.

En el primer article de la pragmàtica reial esmentada es feia un elogi dels altres ordres religiosos, però, malgrat tot, sense arribar a la dràsticitat de mesures que propugnava Macanaz en el *Pedimento Fiscal*. Carles III començà a adoptar una sèrie de mesures per a reduir-ne el nombre⁶⁵. També en aquest punt convergien els interessos monàrquics amb els episcopals, ja que els bisbes eren contraris a l'exempció dels religiosos. Hem de fer notar que Climent, tot i ser partidari de reduir l'exempció dels religiosos, es mostrà en contra de les mesures de la monarquia perquè considerava que es prenién en profit del rei i no en favor de la reforma eclesiàstica.

A la darrereria de segle es donaria un dels casos més significatius. El papa Pius VI, dut a l'exili per les tropes franceses, havia mort a Valence (1799) i la situació era prou complicada de cara a la celebració del conclave, que finalment tindria lloc a Venècia, d'on sortiria elegit Pius VII (1800). En l'interim el ministre Urquijo decidí publicar un decret pel que es concedien als bisbes directament totes aquelles delegacions, però sobre l'atorgament de les dispenses per al matrimoni, que fins aleshores concedia la Cúria romana segons el dret canònic, per mitjà de la nunciatura de Madrid; el ministre afirmava que això ara es faria en virtut de la delegació de la Monarquia⁶⁶. Sierra afirma que van ser 8 els bisbes que van acceptar els decrets; entre els de Catalunya l'arquebisbe de Tarragona, Armanyà, però Tort parla d'un sí amb reserves; de fet, el bisbe de Lleida, Jerónimo María de Torres, va voler promoure un document conjunt amb els bisbes de Vic, Francesc Veyan, i de Girona, Agàpito Ramírez de Arellano, però l'arquebisbe va donar llargues a la petició⁶⁷. A la llista dels favorables al decret cal afegir-hi el bisbe de Barcelona, Díaz de Valdés⁶⁸.

Conclusions

1. La relació amb la Monarquia no presentava dificultats, oi més quan l'elecció a bisbe depenia totalment de la voluntat reial i, per tant, havien d'estar agraïts. Veyan, segons Girbau, «és convençut defensor de l'absolutisme monàrquic i moderat regalista»⁶⁹. Això podria definir bona part dels bisbes de Catalunya d'aquest període.
2. En la relació amb el reformisme borbònic comencen a presentar-se acords i desacords. En alguns dels punts d'acord és la Il·lustració el que els agermana, això es dona tant en el camp estrictament civil com en el camp religiós. Es mostren units contra la superstició, l'excés de religiosos, la voluntat de la seva reforma, però, com ja he dit abans, alguns dels bisbes, quan s'adonen que la Monarquia busca també el seu profit en aquestes mesures, mostren una certa reticència.

65. CORTES, Antonio Luis (1989), *La política religiosa de Carlos III y las órdenes mendicantes*, Granada: a on s'estudien les mesures aplicades a Andalusia.

66. SIERRA, Luis (1964), *La reacción del Episcopado Español ante los decretos del matrimonio del ministro Urquijo de 1799 a 1813*, Bilbao, i OLAECHEA, Rafael, *Las relaciones...*, p. 532-547.

67. TORT, Francesc, *Biografía...*, p. 494.

68. BADA, Joan, *L'Església de Barcelona...*, p. 165.

69. GIRBAU, Valentí, *Església i societat a la Catalunya Central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan 1784-1815*, p. 277.

3. Presenta més dificultat la relació amb el regalisme. Amb tot, aquestes dificultats les presenta un sector minoritari dels bisbes de Catalunya; tan minoritari que gairebé es pot reduir al bisbe Climent, de Barcelona. De fet era difícil cohesionar els bisbes dels vuit bisbats catalans, ni que tots haguessin estat d'acord amb les doctrines episcopalistes, que hagués pogut ser el punt de referència ideològic per a oposar-se al regalisme; Tort, en parlar d'Armanyà⁷⁰, i Girbau de Veyan⁷¹ assenyalen que ambdós eren força lluny de l'episcopalisme. L'origen geogràfic força diferent i molt minoritari des del punt de vista català, la no celebració dels concilis Tarraconenses, que podien haver actuat com a estructura de cohesió, l'esperança de fer carrera encara que no va ser freqüent (5 sobre 35 van ser promoguts) són algunes de les causes d'aquesta manca de cohesió.
4. La possibilitat de represàlies, obertes o tàcites, com s'havia viscut amb el primer Borbó després de la guerra de Successió. Climent la va viure obertament ni que fos «promogut per a ésser remogut» en proposar-li la seu de Màlaga. Ell s'havia adonat dels perills que comportava un excés del control monàrquic⁷² i la seva actitud davant el problema de les quintes —17 de març de 1773— va ser interpretada en clau nacionalista, de res va servir la veracitat de la seva postura pacifista, i el monarca va aprofitar l'oportunitat per donar la prova d'un possible escarment.
5. Finalment, Roma quedava lluny no geogràficament però sí des d'altres punts de vista donat que la relació s'havia de fer via Cort de Madrid. El seu suport no es buscava però tampoc no s'hagués tingut. L'episcopat era una joguina a les mans del monarca. Ell els feia, a ell li devien la mitra; calia fer bondat.

70. TORT, Francesc, *Biografia...*, p. 351.

71. GIRBAU, Valentí, *Església i societat a la Catalunya Central. El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan 1784-1815*, p. 273.

72. CALLAHAN, William J., *Iglesia...*, p. 75.